

Azərbaycan Hukuk Tarixinin Araştırılmasında Bazı Sorunlar: Kavram, Dönemler, Etnik Kimlik ve İdeoloji

Ali ASKER*

Giriş

Bir ülkenin hukuk tarihi o ülkede tarih boyu var olmuş devletlerde hukukun meydana gelmesini, tarihsel gelişimini, uygulanan kuralları (mevzuatı) inceler. Genel olarak hukuk tarihinin konusu ve amacı - en eski dönemlerden günümüze kadar, çeşitli medeniyet düzeylerinde bulunan toplumlarda uygulanan hukuk kuralları ve müesseselerini tespit ve tetkik etmeye çalışarak, insanlık tarihi boyunca hukuk düzeninin inkişaf ve tekâmül safhalarını göstermektir.¹ Hukuk Tarihi bilimi genel olarak hukuk sistemini, ayrı ayrı hukuk alanlarını, kurumlarını ve normların gelişmesini inceler. Hukuk Tarihi biliminin görevi, tarihi ve hukuki tecrübeleri umumileştirmek, tahlil etmek ve zaruri neticeler çıkarmaktır. İnsanın yaşam tecrübesinin “koruma yeri” olan tarih, aynı zamanda hukuk tarihi bu tecrübeyi öğrenerek ve umumileştirerek incelenen olayların gelişimindeki kanunları idrak etmek ve yanlışlıkların tekrarlanmasından uzaklaşmaya imkân sağlar.² Bağımsızlık döneminde sosyal bilimlerin birçok alanında olduğu gibi hukuk alanıyla, aynı zamanda hukuk tarihi alanında da değişik çalışmalar ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalarda Azərbaycan hukuk tarihinin belli dönemleri veya konuları ele alınıp incelenirken yeni ders kitaplarının yazılması alanında da bazı adımlar atılmıştır.³ Bugün Azərbaycan hukuk tarihiyle ilgili yazılan ders kitaplarında çözümünü bekleyen belli başlı sorunlar söz konusudur. Bu sorunlar birbirleriyle bağlantılı olan bazı konuları içermektedir: kavram, dönemler, etnik kimlik ve ideoloji.

I. Azərbaycan'da Hukuk Eğitiminin Gelişimi

Azərbaycan'da Sovyet döneminde tek hukuk eğitimi veren kurum Azərbaycan Devlet Üniversitesi'nin⁴ Hukuk Fakültesi olmuştur. Azərbaycan'da birinci ba-

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı.

¹ Arsal S. M., **Umumi Hukuk Tarihi**, 3. Baskı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul 1948, s. 3-4

² Dəmirli M.Ə. Ələsgərli Ə.R. **Azərbaycan hüquq tarixi: cinayət hüququ (qədim zamanlardan 1920-ci ilədək)**, Azərnaşır, Bakı 1999, s. 13.

³ Örn.: Dəmirli M., Ələsgərli Ə., a.g.e.; Cəlilov E., **Azərbaycan dövlət və hüquq tarixi (XIII-XIV yüzilliklər)**, Bakı 1995; Cəfərli N., **Səfəvilər dövləti: hakimiyyət və idarəetmə orqanları**, Bakı 2000; Məlikova M.F., İsmayılov X.C., **Qədim dövrlərdə və erkən orta əsrlərdə Azərbaycanın dövlət və hüququ**, Bakı 2001.

⁴ Bakü Devlet Üniversitesi'nin ismi değişik dönemlerde değişik şekilde olmuştur. 1919-1920'de

ğımsızlık döneminde, yani Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-20) döneminde alınmış en önemli kararlardan biri üniversite kuruluşuna dair karar olmuştur. 1919 yılında kurulmuş üniversitenin önce dört fakülteden – Tıp, Tabiat, Hukuk ve Şark fakültelerinden ibaret olacağı öngörülse de uzman yetersizliği nedeniyle Hukuk fakültesi açılmamıştır.⁵ Bu fakülte ilk kez 1927 yılında Şark Fakültesi'nin bir şubesi olarak tesis edilmiş, yalnız 1928'den sonra bağımsız bir fakülteye dönüştürülebilmiştir.⁶ Böylece Azerbaycan halkının tarihinde ilk kez mahkeme ve idari sistemde çalışabilecek alanında uzman milli kadroların hazırlanmasına başlanmıştır.⁷

Azerbaycan hukuk tarihinin ise bir bilim dalı olarak araştırılması, bu konuda araştırmalar yapılması oldukça geç bir dönemde başlamıştır. Bu gecikmenin birkaç nedeni vardır: Öncelikle tarih ve ona yakın alanlarda yapılan araştırmalarda “müttefik cumhuriyetlerin” (Sovyetler Birliği cumhuriyetleri) tarihi her zaman arka planda yer almıştır. Diğer taraftan, bir bilim dalı olarak Azerbaycan Hukuk Tarihi, Hukuk fakültesi ders müfredatında yer alsada da çok itibar gören bir ders olmamıştır. En önemli hususlardan biri de Azerbaycan hukuk tarihinin doğrudan incelenmesinin, disiplinler arası (özellikle hukuk metinleri üzerinde çalışma) bir araştırma yönteminin takip edilmesi zaruretinden doğan zorluklarla ilişkili olmasıdır. Tarihi gelişim süreci bağlamında ele aldığımız zaman Azerbaycan hukuk tarihi konusunda araştırmalar yapmak için Alban devletinin tarihi ve Hıristiyan hukuku, Arap ve Farsça metinlerin okunması, İslam hukuku alanında bilgilere sahip olunması gerekmektedir. Sadece hukuk alanında araştırmacı olarak yetişmiş bir akademisyene söz konusu niteliklerin kazandırılması uzun zaman dilimi içinde yapılabilecektir ve çözülmesi kolay olmayan bir sorundur. Bu nedenleri dikkate aldığımızda Azerbaycan hukuk tarihiyle ilgili araştırmaların Sovyet döneminde oldukça sınırlı sayıda olmasının sebeplerini anlamak mümkündür.

Azerbaycan hukuk tarihiyle ilgili ilk ders kitabı, 18. yüzyılın ikinci yarısından Sovyet rejiminin ilk dönemlerini kapsayan bir çalışma olarak “Azerbaycan SSC Devlet ve Hukuk Tarihi” (Rusça) 1964'te birinci cilt olarak Bakü'de basılmıştır. Kitabın ikinci cildi aynı adla Bakü Devlet Üniversitesi'nin bir grup bilim adamı tarafından 1973'te yayımlanmıştır.⁸ Bu çalışmada Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin tesis edilmesi, medeni hukuk, aile hukuku, iş hukuku, toprak hukuku, ceza ve ceza usul

Bakü Dövlət Darülfünü adlandırılmıştır. 1930 yılında hükümet kararnamesiyle üniversite yeniden yapılanma adı altında lağvedilerek bünyesinde Yüksek Pedagoji Enstitüsü tesis edilmiştir. 1934'te yeniden üniversite olarak faaliyetine devam etmiştir. Önceleri eski komünistlerden S. M. Kirov'un şerefine adlandırılan Azerbaycan Devlet Üniversitesi, 1991-1999 yılları arasında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (1918-20) kurucularından M. E. Resulzade'nin şerefine “Memmed Emin Resulzade adına Bakü Devlet Üniversitesi” olarak adlandırılmıştır. 1999'da Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle sadece ‘Bakü Devlet Üniversitesi’ olarak değiştirilmiştir.

⁵ 1919-cu ildə hüquq fakültəsinin açılmasına uğursuz cəhd, http://law.bsu.edu.az/az/content/1919cu_ld_hquq_fakltsnn_ailmasına_uursuz_chd_529

⁶ Fakültənin tarixi, http://law.bsu.edu.az/az/content/fakltnn_tarx_295

⁷ Şərq fakültəsinin hüquq şöbəsinin təşkili, http://law.bsu.edu.az/az/content/rq_fakltsnn_hquq_bsnn_tkl_530

⁸ **История государства и права Азербайджанской ССР**, ч. 1 Баку 1964. **История государства и права Азербайджанской ССР** (Редакол.: Касумов З.М., Мильман А.Ш., Салимов И.Д., Халафов М.С.), ч. 2 Баку 1973.

hukuku alanlarının Sovyet hukuk sistemi çerçevesinde oluşumu ve gelişimi, devlet kurumlarının yapılandırılması ve anayasal düzen konuları ele alınmıştır. Bu çalışmanın yanı sıra Sovyet döneminde Azerbaycan'ın devlet ve hukuk tarihiyle ilgili ayrı ayrı konuları ele alan çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalarda Azerbaycan'da Sovyet devlet yapısı,⁹ anayasal düzen,¹⁰ ceza ve ceza usul hukuku,¹¹ medeni hukuk¹² vs. konular Azerbaycan hukuk tarihi kapsamında ele alınarak incelenmiştir. Bu dönemde yapılan tarih araştırmalarında Azerbaycan tarihinin değişik dönemlerinde hukuk uygulamaları konusunda sadece bir tarih araştırması çerçevesinde olacağı kadar bilgilere yer verilmiştir.

II. “Hukuk Tarihi” mi “Devlet ve Hukuk Tarihi” mi?

Azerbaycan Devlet ve Hukuk tarihi konusunda tartışmalı hususlardan biri “devlet” ve “hukuk” kavramlarının bir arada kullanılmasıdır. Öncelikle en geniş anlamda şunu söylemekte yarar vardır: “Devlet tarihi” sözcük veya kelime grubunun inceleme alanının tarih ilmi olduğunu vurgulamak gerekirken, buradaki “devlet” kelimesinin fazla olduğunu ifade etmemiz gerekir. Hukuk tarihi kapsamında devletin teşekkülü ve dönemin tarihi olaylarının seyrini incelemek, tarih ilminin konularındandır. Hukuk tarihini bu anlamda besleyen ilim dalı tarihtir (devlet tarihi). “Hukuk Tarihi” ilmi “Devlet Tarihi” ile yakından ilişkili olup onun incelediği ve elde ettiği sonuçları hazır şekilde kullanmaktadır. Hukuk kurallarının tarihi süreç içinde meydana gelerek gelişmesi dönemin siyasi, ekonomik, sosyal ve tarihi olaylarıyla yakından ilgilidir. Zira pozitif anlamda, hukuk kurallarının devlet yönetimi ve devlet faaliyeti dışında tasavvur edilmesi imkânsız bir vakiydir. Hukuk tarihi – konunun bu boyutunu disiplinler arası ilişki çerçevesinde Tarih ilminden hazır bir şekilde zaten elde etmektedir.

“Azerbaycan Devlet ve Hukuk Tarihi” kavramını bir bütün olarak ele aldığımızda, alanla ilgili araştırmacıların, hem devletin kurumlarını hem de tarihi hukuk belgelerini doğrudan ele alarak incelemesi gerekmektedir. Oysa Azerbaycan tarihindeki hukuk belgelerinin çeşitliliği ve çok kadim dönemlere kadar uzaması böyle bir araştırma vazifesini oldukça zorlaştırmakta, hatta imkânsız kılmaktadır. Azerbaycan devlet tarihiyle ilgili kaynakları ele aldığımızda bu zorluğu daha bariz şekilde görebilmekteyiz. Azerbaycan'da devlet teşekküllerinin meydana gelmesi ve uygulanan hukuka ilişkin çok eski kaynaklarda pek fazla bilgi yer almamaktadır. Azerbaycan tarihine ilişkin sonraki dönemlere ait kaynaklar antik döneme (M.Ö. 5-3. yy.) ait kaynaklardır. Makedonyalı İskender'in Şark'a düzenlediği askeri seferler sonrası bu coğrafyaya ilgi artmış, kadim Yunan ve Roma tarihçi ve coğrafyacılarının ve diğerlerinin Şark dünyasına hasrettikleri eserlerde kadim Azerbaycan'ın ahalisi,

⁹ Шабанов Ф. Ш., Развитие советской государственности в Азербайджане. Госюриздат, Москва 1959.

¹⁰ Алиев А.Г., Конституционное развитие Азербайджанской ССР, Изд-во Азерб. ун-та, Баку 1976.

¹¹ Мовсумов, Дж. Г., Советская судебная система в Азербайджане, Азернешр, Баку 1970.

¹² Халафов М.С., Гражданское право Азербайджанской ССР в период строительства социализма, Азербайджанское государственное издательство, Баку 1977.

coğrafyası, bazı siyasi olayları, halkın meşguliyeti, ülkenin adı vs. konusunda bilgiler yer almıştır.¹³

Azerbaycan devlet tarihinin önemli aşamalarından biri de kadim Alban devletidir. Bu döneme ait ilk kaynaklar veya belgeler erken orta çağ dönemi (4-10. yy) kaynaklarıdır ve bunlar arasında Musa Kalanketli'nin [Moisey Kalankatli'nin] "Alban Tarihi" önemli bir kaynaktır.¹⁴ Ayrıca Azerbaycan ülkesinde Hıristiyanlığın yayılmasının yanı sıra değişik siyasi olaylar Eski Ermenice yazılmış tarih kitaplarında da yer almıştır.

Azerbaycan tarihinin sonraki dönemleriyle ilgili bilgilere Arapça kaynaklarda rastlanmaktadır. Arap tarihçileri 7. yüzyıldan itibaren bu coğrafyada gelişen olaylarla ilgili nispeten ayrıntılı bilgi sunmaktadırlar. Görüldüğü üzere Azerbaycan devleti tarihinin gelişim seyrini incelemek son derece kolay olmayan ve tarih biliminin sınırları çerçevesinde ele alınması gereken bir sorundur. Zira bir devletin tarihini öğrenmek tarihi belgelere ulaşmak, onları tasnif, tahlil, tenkit ve terkip etmek gibi işlemleri içeren bir yöntemin uygulanmasını gerektirmektedir. Bunun sadece salt bir tarih disiplini çerçevesinde gerçekleştirilmesi mümkün olacaktır. Çok geniş zaman yelpazesini içeren devlet tarihinin kendisini tek bir disiplin düzeyine indirgemek yanlış olduğu kadar imkânsızdır da. Ayrı ayrı dönemler, kadim dönem, orta çağ, yakın çağ vs. aşamalara ayrılarak incelenen tarihin tek bir kalemde yazılması elbette mümkün değildir. Söz konusu çalışmaların, konuyu sadece "Hukuk Tarihi" çerçevesinde ele alması yeterli olacaktır. Zira fiilen bu çalışmaların yapısındaki "devlet tarihi" aslında devletin tarihini değil "devletin uyguladığı hukukun tarihini" incelemektedir. Bu yüzden de devletin yapısı, işleyişi, siyasi kurumların şekillenmesi, yönetim ve yönetilenler arasındaki hukuki ilişkiler, kamu ve özel hukuk alanındaki düzenlemeler vs. "Hukuk Tarihi"ni oluşturan konular içinde yer alacaktır. Kısacası, hukuk ilmi diğer olaylar gibi devlet olayını da hukuku bir fenomen olarak – "devlet hukuku" (devletin hukuku) olarak incelemelidir.¹⁵

Bu konuda önemli bir hususun altını da özellikle çizmemiz gerekmektedir. Sovyet döneminden önce ve 1930'lı yıllara dek bu dersin (aynı zamanda bilim dalı olarak adı "Hukuk Tarihi" olarak geçmektedir. Hukuka sadece normatifçi bakış açısıyla bakan, devlet olgusunu her şeyin üstünde tutan ve onu ideolojik bakış açısıyla ele alarak irdeleyen Marksist-Leninist doktrine dayanan Sovyet yönetiminin talimatıyla 1930'lu yılların başlarından itibaren bu bilim alanı "Devlet ve Hukuk Tarihi" adlandırılmaya başlanmıştır. Bu gelişme, söz konusu alandaki araştırma konularının çerçevesinde, metodolojisinde, yöntem ve araçlarında da değişiklik yapılmasına neden olmuştur.¹⁶

¹³ **Azərbaycan tarixi** (redaksiya heyəti: Z. Bünyadov, Ə. Səfərli, Y. Yusifov), Azərənəşr 1994, s. 7.

¹⁴ Bu kitabın Türkçe tercümesi için bkz: Kalankatli M., **Alban Tarihi** (Çeviren: Yusuf Gedikli): Selenge yayınları, İstanbul 2006.

¹⁵ Dəmirli M., **Azərbaycan hüquq tarixi**, Azərənəşr, Bakı 1999, s.8.

¹⁶ Dəmirli M., a.g.e., s. 7-8.

III. Zaman Sınırları ve Dönemler

Konumuzla ilgili sorunlardan biri Azerbaycan'ın kadim tarihine ait yazılı kaynakların azlığıdır. Kadim Azerbaycan'ın kendi yazılı kaynakları bulunmadığı (en azından bize gelip ulaşmadığı) için onun tarihine ilişkin az çok bilgiler çivi yazılı kaynaklarda, daha sonraki dönemlerde ise antik (Yunan ve Latin) kaynaklarında yer almaktadır. Azerbaycan'ın Urmiye gölü havzasında teşekkül bulmuş kadim devletler (devlet oluşumları) komşu Sümer, Akkad ve Assur devletleriyle sıkı ekonomik ve siyasi ilişkiler içinde olmuştur. Assur hükümdarlarının bu bölgeye düzenledikleri askeri seferler, savaşlar, ayrıca Urartu hükümdarlarının işgal girişimleri, Kimmer, İskit, Sak kabilelerinin bugünkü Azerbaycan ülkesi topraklarında meskünlaşmasına dair bilgiler, kadim Azerbaycan (Güney Azerbaycan) topraklarındaki Aratta, Kutium, Lullubum, Manna devletlerine ilişkin ilk bilgiler edinmemize yardımcı olmaktadır.¹⁷

Her bir toplumda ve her dönemde kanunların istikrarlı işleyişi onların meydana geldiği koşullarla, aynı zamanda gelişim şartlarıyla doğrudan ilintilidir. Kanun, hayatın taleplerinden doğmalı, halkın hukuk düşüncesinin yansıtması, onun örf, âdet, gelenek ve göreneklerine dayanmalıdır. Toplum yaşamı ve hukuk düşüncesi değiştiğinde kanunlar da değişmelidir. Kökleri halkın tarihi yaşamına uzamayan kanunlar geçicidir veya ölü olarak doğar.¹⁸ Şunu dikkate almak gerekir ki hukuk tarihini dönemlere ayırmak sadece elde olan malzemenin daha uygun dönemlere göre yerleştirmek veya sistemleştirmek değildir. Burada önemli olan, araştırma konusunun zahiri yönleriyle değil, konuyu oluşturan olayların zaman itibarıyla reel gelişim sürecini yansıtmasıdır.¹⁹ O halde gerek umumi tarih gerek belli bir ülke tarihi gerekse de alansal tarihlerin (hukuk tarihi, iktisat tarihi vs.) dönemlere ayrılması için o tarihin derinden incelenmesi gerekir. Hukuk tarihini dönemlere ayırmak için uygulanan hukuk sisteminin, kurumların, belgelerin, normların vs. dikkatle incelenmesi gerekir. Bunun için hukuki belgelerin (tarihi malzemenin) doğrudan araştırılıp irdelenmesi de şarttır. Bu anlamda dönemlere ayırma işlemi araştırmanın başlangıç değil, son aşamasını oluşturmaldır. Zira “her hangi bir umumileştirme, her hangi bir nazariye ne kadar güzel ve çekici olsa da malzemenin doğrudan araştırılması yoluyla elde edilmediği sürece tarihçinin nazarında mevcudiyet hakkını kaybetmiş sayılır. Tarihçinin metodolojisi sadece mücerret muhakemelere, *a priori* yorumlara müsaade etmemektedir.”²⁰

Azerbaycan hukuk tarihini dönemlere ayırdığımızda iki hususun dikkate alınması gerekir:

- a. Hukuk tarihinin dönemlere ayrılması sırasında Azerbaycan tarihinin belli başlı aşamaları dikkate alınacaktır,

¹⁷ **Azərbaycan tarixi** (redaksiya heyəti: Z.Bünyadov, Ə.Səfərli, Y.Yusifov), Azərnaşr 1994, s. 3.

¹⁸ İsmayilov İ., Cinayət qanunu. İçinde: **Cinayət hüququ (Ümumi hissə)**, Bakı Universiteti nəşriyyatı, Bakı 1995, s. 25-26.

¹⁹ Микулинский С. Р., Методологические вопросы историко-научного исследование, İçinde: **Проблемы истории и методологии научного познания**, Изд. Наука, Москва 1974, с. 33.

²⁰ Виноградов Л. Г., **История правоведения**, Курс для историков и юристов, Москва 1908, с. 8.

b. Hukukun gelişmesini etkileyen hususlar belirlenecek ve dönemlere ayırma sırasında bu hususlar dikkate alınacaktır.

Azerbaycan Devlet ve Hukuk Tarihinin tarihsel dönemlerinin sınırları belirlenirken, bunun yanı sıra değişik dönemlerde uygulanmış hukukun özellikleri Azerbaycan için spesifik olan hususları da vurgulanarak ayrı ayrı başlıklar altında ele alınarak incelenmelidir (Örn. Hıristiyan hukuku, İslam hukuku, Sovyet hukuku vs.). Zira hukuk tarihçisi her şeyden önce tarihte hukuki hadiseleri, olguları, hukuksal etkenleri tespit edebilmeli, onları ele alıp incelemelidir. Bu yüzden hukukun şekillenmesini etkileyen tüm hususlar dönemlere ayırmada belirleyici olacaktır. Azerbaycan hukuk tarihi açısından bu hususlar aşağıdakilerdir: En kadim dönemlerden âdet hukukunun kullanılması;

- 1) Zerdüştiliğin egemen olduğu dönemde hukuk kuralları olarak kullanılan din kurallarının geçerliliği, ayrıca kadim hukuk belgeleri;
- 2) Albanya dönemi ve Hıristiyan hukuk kurallarının ve diğer hukuk kurallarının uygulanması (örn. Aguen Kilise Kanunnamesi).
- 3) Türk âdet hukuk

Bu aşamalar Azerbaycan hukuk tarihinin öğrenilmesi açısından önemli evreleri oluşturmaktadır. Fakat bu yöndeki en önemli gelişme Azerbaycan'da İslam'ın yayılmasından sonra yaşanmıştır. İslam hukukunun uygulanması 8. yüzyıldan 19. yüzyıla dek (hatta belli istisnalarla 20 yüzyılım başlarına dek) geçerli olduğunu görmekteyiz. Bu yüzden Azerbaycan topraklarında İslam dininin yayılması hukuk tarihinde iki büyük dönemi karşımıza çıkarmaktadır: 1) İslam Hukuku öncesi dönem 2) İslam Hukuku dönemi. Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgal edilmesinden [1804-1828] sonra 1918 yılına dek Azerbaycan'da Rusya İmparatorluğu mevzuatı uygulanmıştır. 1918-20 yıllarında milli bağımsızlık dönemi ayrıca bir dönem olarak incelenmelidir. Daha sonraki dönem 1) Sovyet dönemi 2) Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti dönemi (Muasır dönem). Hukuk tarihinin bu şekilde dönemlere ayrılması Hukuk Sistemi kavramı bakımından da isabetli olacaktır (Âdet Hukuku, İslam Hukuku, Sosyalist Hukuku vs.)

IV. Umum Türk Tarihinin Bir Parçası (Etnik Kimlik ve İdeoloji)

Azerbaycan hukuk tarihi Umum-Türk Hukuk Tarihinin bir parçasıdır. Bu konu Azerbaycan Hukuk Tarihi kapsamında Sovyet döneminde incelenmediği gibi bugün de görmezden gelinmektedir. Gerek coğrafi, gerekse siyasi bir tanım olarak Azerbaycan adının epey eskilere uzandığı bir gerçektir. Ne var ki tarihi olarak coğrafi ve siyasi yerini tanımlamakta pek fazla zorluk çekmediğimiz Azerbaycan mefhumunun en karmaşık konusu onun etnik içeriğidir.²¹ Azerbaycan Türklerinin soy kökü sorunu uzun yıllar Sovyet tarihinde tartışmalı konular haline getirilmiş, bu konuda değişik "tezler" ileri sürülmüştür. Bir taraftan Azerbaycan Türklerinin etnik anlamda tarihini sübjektif açıdan izah eden ve belli siyasi amaçlar güden eğilimler uzun müddet varlığını sürdürmüş ve bugün de sürdürmektedir. Bu görüşe göre Güya Azerbaycan Türkleri Kafkaslara orta çağ döneminde göç edip

²¹ Mehmetov İ., *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı : Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Ötügen Neşriyatı, İstanbul 2009, s. 19.

yerleşmişlerdir. Bu konu yine de tarih ilminin incelemelerine muhtaç bir konudur. Nitekim Azerbaycan tarihinde Türk unsurunun hangi dönemlerde nasıl bir yere ve öneme sahip olduğu konusunda araştırmalar yeterli düzeyde değildir. Başka bir yaklaşım 1960'lardan itibaren incelenmeye başlamış ve Türklerin çok kadimden bu topraklarda yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Tarihi kaynaklar bu iddiaları doğrulamaktadır.²²

Bu başlıklar altında inceleyeceğimiz konular kapsamında aşağıdakilerin vurgulanacağını da belirtmememiz gerekmektedir.

Bilindiği üzere devlet ve hukuk tarihinin zaman sınırları tarihsel olayların seyri sonucunda meydana gelmiş ve tarih ilminin tespit ettiği aşamalarla belirlenir. Devlet ve hukuk tarihinin mekân sınırları ise söz konusu ülkede tarih boyunca var olmuş değişik devletlerin sınırlarıyla belirlenir. Azerbaycan'ın yer aldığı coğrafi konum tarih boyunca büyük güçlerin rekabet alanına dönüşmüş, bu topraklarda değişik devletlerin de meydana gelmesine neden olmuştur. Buna göre de Azerbaycan hukuk tarihinin gerek zaman sınırlarının, gerekse mekân sınırlarının belirlenmesi önemli sorunlardan biridir. Azerbaycan'ın (veya Azerbaycan ülkesinde var olmuş devletlerin) bir devlet olarak ne zamandan teşekkül ettiğinin belirlenmesi, devlet ve hukuk tarihi ilminin başlıca konularındandır. Bu yüzden tarih araştırmalarının devlet ve hukuk tarihi alanında çalışan araştırmacıları tarih bilgisiyle beslediğini ifade edebiliriz.

Yukarıda bahsettiğimiz zaman ve mekân sınırlarının yanı sıra toplumun etnik kimliği de önem arz eden hususlardan biridir. Tarih boyunca halkların bir coğrafyadan diğer coğrafyaya göç etmeleri göz ardı edilmemesi gereken olaylardandır. Bu yüzden Azerbaycan hukuk tarihinin aynı zamanda Umum-Türk Hukuk Tarihi içinde belli bir yere sahip olduğunu belirtmemiz gerekir. Fakat eski Türk toplumlarının uyguladıkları hukuk kurallarının Azerbaycan Devlet ve Hukuk Tarihi kapsamında incelenmemesi önemli bir eksiklik sayılmalıdır. Durum böyle olunca Azerbaycan devlet ve hukuk tarihinde eksik kalan şey, sadece eski Türk hukuk kurallarının görmezlikten gelinmesi değil hem de Azerbaycan hukuk biliminin bu konuyla ilgili hukuk kavram ve terminolojisinden de mahrum kalmasıdır.

Bu konuyla ilgili olan başka bir hususa da dikkat çekmek gerekmektedir. Tarih ilminin hızla gelişmeye başladığı son yüzyıllarda Azerbaycan'ın Rusya sömürgeci olduğunu, daha sonradan yine Sovyet sistemi içinde sözde eşit haklara sahip "müttefik" devlet olarak varlığını sürdürdüğünü dikkate aldığımızda Azerbaycan tarihiyle ilgili araştırmaların hem bilimsel düzeyinin düşük olduğunu, hem de ideolojik çerçeve içine sıkıştırıldığını söylememiz yanlış olmayacaktır. Tesadüfi değildir ki Sovyet döneminde Azerbaycan devlet ve hukuk tarihiyle ilgili yapılan çalışmalar son derece bölük pörçük ve sayıca az çalışmalardır. Sovyet döneminde siyasi konjüktür dikte ettiği kurallar çerçevesine sıkıştırılmış Azerbaycan tarihi o günden bugüne dek bir şekilde yine farklı ideolojik çerçevelerin dışına taşmamaya zorlanmaktadır. Burada tartışma konularından biri Türk unsurunun Azerbaycan devlet ve hukuk tarihine ne kadar hakim olmasıdır.

²² **Azərbaycan tarixi** (redaksiya heyəti: Z.Bünyadov, Ə.Səfərlı, Y.Yusifov), Azərneşr 1994, s. 3.

Bugün Azerbaycan tarihi araştırmalarında Türklük/Azerbaycancılık üzerinden yapılan tartışmalar çok sayıda bilim dışı, daha çok bölgesel siyasi içerikli polemik yaşanmasına neden olmaktadır. Azerbaycan kimliğinin Umum-Türk kimliğinden soyutlanması ve farklılaştırma abaları Sovyet döneminde geliştirilmiş birçok tezin, tabiri caizse, “sulandırılmış” versiyonlarının ortaya çıkmasına ve Őekil değiştirerek devam etmesine neden olmaktadır.

Sonuç

Azerbaycan hukuk tarihi alanında araştırmaların yapılması, ders kitaplarının yazılması ve aynı zamanda öğretilmesi konusunda belli başlı sorunlar söz konusudur. Bu sorunlar hem objektif hem de sübjektif nedenler yüzünden bugüne dek özölememiştir. Objektif zorlukların temelinde Azerbaycan tarihi konusunda bugüne genel kabul görmüş, sübjektif mülahazalardan uzak ve hukuk tarihini doyurucu bir Şekilde besleyebilecek araştırmaların yetersizliğidir. Özellikle İslam öncesi dönem Azerbaycan tarihinin araştırılmasına dair zorluklar açık Şekilde hissedilmektedir. Bu anlamda Azerbaycan hukuk tarihinin zaman ve mekan sorunlarının çözümüne ilişkin çaba göstermek gerekmektedir.

Azerbaycan hukuk tarihinin dönemlere ayrılmasında dünyanın en etkin hukuk kurallarını koymuş bir din olarak İslamın ortaya çıkışı belirleyici faktörlerden biri olmuştur. 8. yüzyıldan itibaren 20. yüzyılın başlarına dek Azerbaycan’da hakim olan hukuku İslam hukuk sistemi genel erevesi dahilinde ele almak doğru olacaktır. Bunun yanı sıra Azerbaycan’da bir zamanlar var olmuş değişik devletler döneminde geçerli olan hukuk belgelerinin incelenmesi de önemlidir.

Azerbaycan hukuk tarihinin en büyük sorunlarından biri de kadim Türk hukukuna öncelik vermemesi, daha doğrusu onu görmezden gelmesidir. Oysa her bir halde Azerbaycan ülkesi nüfusu bakımından, ayrıca tarihsel sürece içinde uygulanan hukuk bakımından Türk âdet hukuku uygulanmıştır.